

BUDÁNAK ÉS KÖRNYEKÉNEK HELYIRATI VISSZONYAIA KÖZÉPKORBAN.

IRTA

RUPP JAKAB.

BEVEZETÉS.

Az idő, valamint a földismeret is szemei a történelemnek. Ez régi igazság; mert ha nem tudjuk, *hol* történt valami, és idejét sem bírjuk meghatározni, *mikor* történt, az olyan tényt a mesék országába fogjuk utasítani.

Az *időről* leggyakrabban bizonyosságot tesznek az úgynevezett beszélő műemlékek: érmek, faragmányok, épületek, krónikák; a *helyekről* inkább csak az utóbbiak. Mert valamint az érmek, úgy a szobrászati művek, sokszor máshová átvittetnek, és így nem csalhatatlan bizonyosságok; az épületek pedig legtöbbször összeroskadván átépíttetnek, nagyobbítanak, úgy, hogy sok esetben csak az alapok, és az épületek más földalatti részei maradnak meg.

Ha már a *templomoknál, városházaknál, váraknál* és egyéb *középműemlékeknél* melyek mint a városok, községek tulajdonai, nem oly gyakran, sem oly könnyen jöhetnek más birtokosok kezeibe, s így minden építmények közt legkevesebb változtatásnak vannak kitéve — oly nehéz a most fennálló falaknak korát, az írott emlékekben előfordulókkal való ugyanazonságát bebizonyítani, úgy, hogy a régésznek leggyakrabban a közvélemény, hibás voltával szembe kell szállania, minthogy az épületek rendszeren néhány századdal régiebbeknek tartatnak: mennél inkább áll ez a *magánházakról*, melyek nem csak nemzetségről nemzetségre változtatják birtokosaikat, hanem az újabb korban, sokszor egy-egy évtized alatt, más és más kezekbe kerülnek, mely alkalommal az új birtokos természetesen ízlése és tehetsége szerint építtet, változtat, alkalmaztat, rontat, bontat, úgy hogy sokszor a *negyedik ötödik elődje magára a házra már aligha reá ismerne.*

Gyakran a hatalmas szomszéd két-három házat vesz össze, azokat legalább homlokzatra nézve egyenlíti, vagy földig bontatja, úgy, hogy a régieknek még nyoma sem mutatható, míg ellenben a nagyobb úri házak gyakran osztály alkalmával egy vagy több kisebb részletre szétdaraboltnak.

A mely ország annyi visszontagságon ment keresztül, mint szegény hazánk, abban nem csoda, ha régi városokkal, régi házakkal nem igen találkozunk. Régi jellegüket, könnyen felfogható okokból, legtovább tartották meg a templomok és várak; legtöbbet változtak a *magánházak*, úgy hogy a kereszténység eredeti ellenségétől is menten maradt északi városokban alig lehet egészen régi alakjában fentartott házat szemlélnünk; a falusi

lakok közül, saját veszendőségüknél fogva a régi ház ritkább a fehér hollónál. *) Ha ez az egész hazáról áll, mennél inkább fog igaz lenni az ország fővárosáról mely másfél századig egészen más szokásu és izlésü uralom alatt nyögött, és a sokszor huzamosan tartott ostromok alatt folytonos és minden tekintet nélküli rombolásnak volt kitéve?

De a városi lakok tágitása, simítása, szépítése és újjítása is annyira megy az utolsó időben, mint a szabad mezőkön a tagosítási változtatások. Ezen korszerinti átídomításoknak itt is ott is irgalmatlanul áldoztató estek és esnek legszebb régi emlékeink és emlékezetre méltó, történelmi nevezetességű helyeink is!

Mibe kerülne, ha azon helyekre, hol egy régi templom, vár, emlékoszlop sat. állott, legalább egy emlékkő figyelmeztetné erre az utókort. Számtalan ilyen kedves mű vagy hely elpusztult, és így a nevezetesebb eseményeknél sem tudjuk magunkat határozottan tájékozni! — Csak Árpád sírját említem, mely a b. szüz fehéregyházával oly benső összefüggésben van s melynek feltalálására még nagy királyaink XV-ik századbéli okmányaiban előforduló birtokok és épületek bizton vezethetnének; de mivel mind ezen építmények a földig leromboltattak, lehetetlen volt eddig magát az egyházat is tüzetesen kimutatnunk.

Pedig minél tovább halogatjuk történelmi emlékeink fentartását, vagy legalább megjelölését, annál kétesebbé, annál bonyoldottabbá lesz utódainkra nézve a helyirat — és ezen század története a legközelebbiben, sok helyre nézve, épen oly homályos leend, mint milyen érthetetlenek és kevés biztos nyugpontot nyújtok reánk nézve, a két-három század előtti helyleírások.

Ezen a bajon segíthetni vélt a külföld az által, hogy az *emléktáblákat* kezdte felállítani.

Nálunk Dr. Arányi Lajos pendítette meg ezen szép, kegyeletes és fontos eszmét a magyar orvosok- és természetvizsgálók 1863-ban Pesten tartott IX-ik nagygyűlésében. Célul azt tűzte ki: hogy hazánkban *Budapest* legyen az első, mely ilyen emlékszerű táblákkal bebizonyítsa a múlt iránti kegyeletét. Térek, utcák, házak, **) melyek régi nevei vagy birtokosai ismeretesek, kell, hogy ily módon kitüntettessenek. A szükséges költséget abból akará indítványozó kiállíttatni; hogy a hazafi minden alkalommal, midőn örömnapot él e magasztos célra néhány fillérrel áldozzék.

Ilyen fillérekből, melyek leginkább általa és ezen eszme baráti által lakomáknál gyűjtettek, csupa hatosokból, pedig mintegy 400 ft. gyűlt össze, melyből már 20 táblát ki lehet állítani. Indítványozó ezen lelkes tervét az Archaeologiai Bizottmányban folytonosan érleli; a Bizottmány maga pedig azon van, hogy a saját felelőssége alatt szerkesztendő *emléktáblák*, egyedül ítésetileg bizonyosan megállapítható helyekre tüzettsenek ki.

Hogy Dr. Arányi Lajos terve annál előbb, és annál biztosabban sikerüljön, az Arch. Bizottság egy albizottságot választott kebléből, melyben az indítványozón kívül az építészeti teendőket Henszlmann Imre, a felírások szerkesztését Toldy Ferencz, a törté-

*) Hazánkban minden irányban tett kutatásaim alatt csak Szalamegyében találtam két régi falusi épületet: az *alsó-örsei*, úgynevezett, *török házat* — mely a jó góthizlésü időből marad fenn; de ma már csak falai állanak, bár megérdemlené, hogy honfias kegyeletből befödessék és ritkasága miatt az utókor számára öríztessek; és egy *szántói* parasztházat, ha csak azt nem tesszük ez utóbbikról fel, hogy ablakragasztói és egyéb faragványai a szomszéd Rezi várból áthozattak és alkalmaztattak.

**) Pozsonyban, szülővárosomban, az egyházi-zenede társulat a nagy Hummelnek már emelt ilyen emléket, midőn 52-ik számú szülőháza homlokára a nagy kalap-utczában nagy aranyos betűkkel ezt írta: J. N. HUMMELS GEBURTSHAUS. Benső volt örömöm, mikor ezen felírást először megpillantottam; mert épen ezen háznak tözsomszédjában az 53-ik szám alatt pillantám meg magam a napvilágot, a szögletház első emeletének azon szobájában, melyet Vecsera öregapám kis-kalaputczai házától csak a közfal választott el.

nelmi ellenörködést Wenzel Gusztáv urak sziveskedtek elvállalni. Ezen Albizottsághoz még *Rupp Jakab* hirneves érmészünk és a budai kamarai levéltárnak nyugalmazott rendezője, mint a budai régiségek legszorgalmasabb, legtevékenyebb buvárát kéré meg munkatársul.

Rupp úr szíves volt tudományos tárháza alapos, bő adatai halmazából, mintegy mutatványul következő cikkeket az Arch. Bizottsággal közleni, melyeket a Bizottság oly érdekeseznek talált, miszerint azok változatlan kiadatását egyhangulag elhatározta.

Pest 1865. April 7-én.

Rómer Flóris.

Flyelmeztetés a budai várban felállítandó archaeologiai emléktáblák érdekében.

Azon helyet, melyen hajdan templomok, nyilvános épületek, emlékek és nevezetes emberek vagy magánosok lakháza állottak, biztosan kijelelni, valóban nehéz dolog; minthogy a régi emlékiratokban többnyire egyedül az utcák nevei és azoknak irányai fordulnak elő: hozzá járul még az is, hogy századok óta még az utcák beosztásában is különféle változtatások történtek, és azon sok viszontagságos eseménynél és szerencsétlenségnél, mely Budavárát érte, egész házsorok a föld színéről eltűntek. Ha tehát olyan vállalatnál, milyen az archaeologiai emléktáblák felállítása, kellő biztossággal akarunk haladni, mindenek előtt szükséges, hogy a régi vár területéről, a mennyire csak lehet, hű alaprajz készíttessék, és Fontana, Schier, Haeufler meglevő, de mégis több vagy kevesebb hiánynyal vagy hibával is bíró rajzaiból, a vár mostani terve segítségével, egy egészen hibátlan terv szereztessék. Csak akkor, ha ilyen biztos alaprajznak birtokában leendünk, lehetséges lesz az is, hogy a nyilvános- és magánházaknak régi fekvését, ha nem is teljes biztossággal, legalább megnyugtató valószínűséggel kijelelhessük.

Világos, hogy addig az emléktáblákat csak néhány pontnál lehetne alkalmazni. Hogy pedig magát az ügyet tehetségem szerint előmozdíthassam, kész vagyok magam összeállításából, melynek adatait hiteles okmányokból és jelesebb íróinkból szerkesztetem, mindent a Bizottság elébe terjeszteni, valamint mások beküldendő véleményeiről is nézetemet nyíltan közleni; mert meg vagyok győződve, hogy ily nehéz és fontos ügyben csak többnek közremunkálásával lehet valamit teremteni, a mi állandó beccsel bírjon.

Ha már maga Budavára tömérdek nehézséget nyújt a műemlékek fekvésének meghatározásában, e nehézség meg inkább növekszik, ha kutatásainkat legközelebbi vidékére kiterjesztjük. — Itt a homály eloszthatlanabb, minthogy e tárgyról még folyvást oly nézetek támogattatnak, melyek elégtelen, vagy hamisan magyarázott adatokra alapítvák, és a kutatást még inkább megzavarják, mintsem hogy elősegítsék.

Ideje tehát, hogy már e tekintetben is tisztába jöjjünk, mit kieszközleni, a többször említett *hiteles helyirati abrosz nélkül merő lehetetlenség*.

Hogy a budai várban a XVII. század elejeig lakházakat bíró hirneves férfiak, főméltóságú egyházi és világi hivatalnokok és testületek tartozkodási helyeit alapos adatok után kinyomozhassuk, szükséges kellő tájékozás végett, hogy a *piaczokról, utcákról* és *templomokról*, régi elnevezéseikkel együtt, rövid helyrajzi áttekintetet előbocsássak.

I. közlemény.

A budai várhegy.

Alig hihető, hogy a mostani várhegy (mons vagy novus mons Pestiensis) a tájárjárás előtt (1241-ben) még lakatlan volt; valamint az sem áll e hegyről — mit az Ó- és Új-budát összezavaró régiebb írók állítanak, — hogy tetején az ó-budai prépost.

mint elhagyott, puszta helyen, várt épített; sőt inkább laktak már ott magyarok és németek oly számmal, hogy templomokat és plébániákat alapítottak, és a kegyúri jogot gyakorolták, mely jog később magára a királyra szállott. Ezt tanusítja a *Mária-templom*; ez IV-ik Béla alatt nem lőn eredetileg megalapítva, hanem kiépítve. Ezen kiépítkezés még 1255-ben nem kezdődött, bár a hegy maga már elég népes községgel bírt, mit leginkább abból lehet gyanítani, mivel a két nemzeti felekezet közt már régóta folytatott, a plébániai különös jogai és azok kiterjedése miatti per, mely már 1257-ik évben — tehát a várbeli nagy templom építésének vége előtt — úgy döntetett el, hogy a magyarok plébánia-templomai, úgymint: sz. *Magdolna* temploma a várban, és sz. *Péter* temploma a vízi városban, a németek sz. *Máriáról* nevezett plébániájának, mint anyatemplomuknak öszvesen minden évben kilencz marca ezüstöt fizetni tartozzanak.

1) A KIRÁLYI PALOTA.

Midőn IV. Béla látta, mily pusztításokat tettek a tatárok Buda lakosai közt, azoknak védelmére 1245—1247-ig a várfalakat építette. Ő új német gyarmatosokat telepített ide; a boldogságos szüz templomát újra helyre állította, úgy hogy ezen nevezetes mű már 1269-ben be volt fejezve. Alkalmasint ő volt az, ki a, később oly nagyszerű, *királyi palotához*, melyet Bonfin ezen szavakkal: „*domus amplis ima priscorum Regum sedes*“ és „*vetustum palatii regii opus*“ említ, az alapot megvetette.

Ámbár meglehet, hogy első királyaink az alkalmasint általuk emelt *ó-budai* várban melyet a magyarok — a helylyel magával — *Budvár*, *Budavárnak*, a németek pedig *Etselburgnak* neveztek, de a mely szintén *Castrum regale*, *Castrum Ludense*, *Castrum* és *Palatium regium de vetere-Buda* nevek alatt is gyakran előfordul, éven át többször laktak; még sem lehet kételkedni, hogy ez IV. Béla király által a mai várhegyen épített királyi lakkkal — *in Castro montis Pestiensis* — is történt.

Az az egy bizonyos, hogy I. Károly e hegyen a *Sabath* (Szombati) kapu (a mai bécsi kapu) mellett nagy palotát — „*magna curia Regis*“ birt; és hogy Lajos királynak „*curia regalis*“-át ugyan itt kell keresnünk; sőt, hogy ugyanazon király 1343-ben *ó-budai* várát, anyjának Erzsébetnek, Károly király özvegyének lakásul redelvén és ajándékozván, 1351 körül *Vizsegrádról Új-budára* átköltözött, hogy a *várhegyen fekvő királyi palotájában* állandó udvart tartson.

Szorgalmas kutatásim és a források lelkiismeretes használata után, lehetetlen, hogy magam is azon véleménynek hódoljak, melyet hirneves történet buvárunk Horvát István után *Budvárról*, *Budavárról*, *Ethelvárról*, *Új- és Nagy-Budáról* mások is, minden alap nélkül elfogadtak. Mivel azonban ezen tárgy sokkal fontosabb, minthogy azt itt röviden befejezhetném, fentartom magamnak, hogy egy külön kimerítő ellennyilatkozatban, saját nézetemet történészeink elfogulatlan ítélete elé terjeszthessem.

Úgy látszik, hogy Lajos király a várlaknak délkeleti részét elfoglalta, azon részt t. i. melyben az öcsétől Istvántól épített magas, erős torony — *Istvántornya* — állott. *Zsigmond király* a palotának északi részét emelé, úgy, hogy annak nagyszerű homlokzata sz. *György terére* nézett, és újabb volta tekintetéből és a régítől való megkülönböztetésül, *Frispalotának* hivatott. A pesti homlokzatot tette azon diszépítmény, melyet *Hunyadi Mátyás* roppant költséggel emelt, és mely nyugati irányban az *eredeti várterületet* is túlszárnyalta.

Ugyan ezen királyainknak köszönhetjük a *b. szürről* címzett főtemplomnak terjedelmes átépíttetését is, mint ez e nagyszerű egyház belseje és toronyhomlokzata eléggé tanusítja.

2) SZ. GYÖRGY TERE.

Ezen tér körülbelül a mostani fegyvertár elejétől kezdve északra, a mai piacnak mintegy közepeig, terjedhetett, minthogy a királyi palota nyugatra az egész utcát, sőt még a mostani istállókat és lovardát is elfoglalta.

Ezen helyen állott a *Tárnok* háza. Észak felé kezdődött egy házsor, melynek keleti végén sz. *György imolája*, a nyugatin sz. *Zsigmond prépostsága* állott; szomszédságában pedig a *zsidó* utcában, mely Zsigmond idejében sz. *Zsigmond* (mai nap vár)-utcának kereszteltetett, a hasonló nevű prépostsági templom díszlett. — Emellett keletről nyugat felé húzódott egy utca, melynek keleti végén a sz. Zsigmond prépostságához tartozó „*B. Mariae virg: minor ante castrum*“ nevű egyház feküdt. Ezen templom romja 1692-ben a karmelitáknak adományoztatott, kik azt mint sz. *József* templomát felépítették, míg újabb időkben városi színházzá alkalmaztatott.

Ezen utcára illik leginkább a *hátsó* — „platea posterior“ elnevezés, mely később *Frank* utca „gallicalis“ név alatt is előfordulhatott.

Azon utca, mely a *színháztól* a *vizi kapuig* — hajdan sz. *János kapuja* — terjed, mint *keresztelő* sz. *János* utcája volt ismeretes, mert benne ezen szentnek tiszteletére emelt templom állott, melyet a törökök mecsetté változtattak. Későbbi neve *lakatos*-legujabban pedig *színház*-utca.

A XVII-ik századból fennmaradt eredeti irományok tanúsága szerint ilyen volt az említett templomoknak fekvése; mivel ellenkezőleg Fontana, Schier, Haeufler és mások, a *b. szüz kisebb temploma* helyett, melyet nem is ismertek, a mecsetet, mint sz. *János* templomát, az említett „*B. Mariae virginis minor ante castrum*“ egyház helyére teszik.

3) SZOMBAT-TÉR.

Így neveztetett azon térség, mely a *vizi* és *fehérvári* — akkor *zsidó* kapu — közt elterjedt, melyen jelenleg a főstráza áll, és díszternek hivatik. Meglehet, hogy ezen városrész hajdan *forum*, *vicus Sabathi*, *locus Szombathely*, a zsidóktól, kik Zsigmond király uralkodása idejében itt és a zsidó-utcában laktak, vagy a zsidó-kapu alatt elterjedő zsidó-temetőtől így elneveztetett. Ezen tér északi részén, körülbelül a márványkúthelyén, állt sz. *Magdolna magyar plébánia temploma* és a *mészárszékek*.

A városházhoz jobbról vezető utca *minden szentekről* neveztetett „platea omnium sanctorum“ vagy „platea magna“. Ebben állt a *Minden szentek* imolája és több *gyógy-szerész-ház*.

A *szombattér*ül balra, a mostani várörsegi templomig vonuló utca, olasz utcának (platea Italicorum, Italiener oder wälsche Gasse-nak) neveztetett és a mai *urak* utcájának felel meg. A két főutcát összekötő kis közt *Tej-utcá*nak (Milch-Gasse) hitták.

A *Boldogságos szűznek* fő-temploma előtt elterülő tér a *városház* utcával együtt alkalmasint a *platea theutonicorum* (Deutsche Gasse) volt, melynek nyugati részén állítólag sz. *Mihály* temploma emelkedett.

Mit ma *Országház* utcának neve alatt értünk, az valaha sz. *Pál* utcája volt, sz. *Pál* templomától,*) mely benne állott; később mig az ország főhivatalai ott le nem települtek, *sütők* utcájának, (Bäcker-Gasse) hivatott.

*) Ezen templomnak egyik magas régi fala fennmaradt két ház közt, melyekből a báró Gerliczyféle az *országház* utcára, a Bányaiféle pedig az *urak* utcájára nyílik.

4) SZ. MIKLÓS TÉR.

A főtemplomtól az iskolaházig északnak vonuló tájék, valamint az iskolaház előtti tér a bécsi kapuig *sz. Miklós-tér* és ehhez tartozott *sz. Miklós* utczája is, *vicus, platea S. Nicolai* neve alatt volt ismeretes. *Sz. Miklós* utczájának végén találni lehetett még *sz. Márton* kápolnáját is; maga pedig nevét vette a domokosiak ősrégi templomától és kolostorától, mely *sz. Miklós*nak volt szentelve. Ezen templom tömör fekete tornyát, melyet igen hibásan *csonka toronynak* neveznek, még mai nap is lehet a kis kamarai épület és a gymnasialis épületek közt látni; ezen épület hátsó részén kelet felé még a templomszentély némely oszlopainak maradványait látjuk; sőt valószínű, hogy a templom keleti része a mostani várfal fölött emelkedett, minthogy e helyen az apsis sokszögű záradékát, valamint a többi faltámaszoktól egészen eltérő támasztékokat lehet észrevenni, és azt kihozni: hogy akkor itt a templomot megkerülni nem lehetett. — Ezen térről *sz. Pál* utczájába az *Ulving*-köz vezetett.

A hajdani *sz. Miklós*, ma *iskola-térről* nyílik észak felé a *Fortuna*-utcza, melyet hajdan Haeuffer állítása szerint *ötvös*-utczának (*Goldschmied-Gasse*) híttak.

A mai *várörségi* templomtól, mely valaha a hozzá épített *minorita* kolostorral együtt *evangelista sz. János*nak volt szentelve, és az olaszutcza végén állott, a *szombat* kapuig*) — bécsi-kapuig — vezetett a *János* utcza.

Vannak irók, kik azt állítják, hogy a bécsi kapu és gymnasialis épület közti utcza, mely ma a *bécsi kapu utczá*nak nevét bírja, hajdan a valódi *zsidó* utcza lett volna, melyben imaházuk is létezett; azonban ezen állításukat semmi hiteles okmánynyal nem igazolhatják. Ha meg is engedjük azt, hogy itt a zsidók letelepedtek, ennek későbbben kellett történnie, anélkül, hogy azért ezen utcza *zsidók* utczájának elkereszteltetett volna; mivel alig hihető, hogy ugyanegy várban, ugyanazon időben két kapu, és két utcza a zsidóknak köszönhette volna elnevezését.

A vár utczái közt előfordul még a fél- vagy közép-utcza, (*media platea*); továbbá a *szük-köz* — (*vicus strictus*,) — végre a *fodrász* — nyirő-utcza; de ezek fekvését eddig nem sikerült megállapíthatnom.

Átmenvén hírneves férfiak, ország nagyok, és egész testületek lakhelyeire, a következőket találtam:

I. *Lindvai Bánffy Miklós*

háza a *zsidó-utczában* feküdt, szemközt *sz. Zsigmond* prépostságával, ezen prépostság kanonokok házai mellett, a mostani gróf *Teleki ház* körül, *sz. György* piacán. Ezen ház II. Ulászlótól 1514-ik évben kiadott visszahelyezési okmányban a *Palóczi* család ellen viselt perben *Bánfynak* oda ítéltetett.

II. *Báthory* (András, István erdélyi vajda, és György grófok.)

Az elsőnek háza *sz. Miklós* kolostora előtt állt, *Szeged* városának háza mellett. E házát *Báthory* András *Sárvány* Balázsnak, az pedig 1522-ben *Kis-Seryen* Ferencz, alkincstárnoknak adta el. — A másik a *Szombatterén* birt egyházat, melyet 1486-ban egy másik Pesten lévő ház helyett, András, az ottani Boldogságos szüz templomának plébánosától kicserélt. Volt ezen családnak még egy harmadik háza az *olasz-utcza* közepén, ezt István és András 1517-ben *Báthory* György nejétől vétel által szerezték.

*) Nevét valószínűleg az itt szombatunkint tartott heti vásároktól vette.

III. Tolnai Bornemissza János.

A Szombattéren birt lakházzal, melyet 1485-ben Berky László, Kezy Benedek fiától, a szombati kapu előtt fekvő házáért becserélt.

IV. János és Zsigmond bozini és sz. györgyi grófok

nyerték 1490-ben Beatrix királynétól azon házat minden szentek utcájában, mely hajdan Ersek Máté, Péter kalocsai érsek testvéreé volt, melyet azonban Ersek, a sz. koronának elorzása vétkében volt részeért, elvesztett.

V. Bubek István, Nádor.

Ennek háza sz. Pál utca közepén feküdt, és özvegyétől Laki Annától vétel útján 1401-ben az ó-budai apácák birtokába került. Bubeknek volt a budai várban még egy másik háza is, melyet a budai káptalannak Mihály nevű örkanonokja 1402-ben a sz. lőrinczi pálosoknak adományozta.

VI. Hermann, czillei gróf

Adományba kapott 1397-ben egy házat a Szombat-téren, de ezt a sz. lőrinczi pálosoknak, sz. Pál utcájában feküdt házáért kicserélte. Ezen csere 1489-ben nyerte a törvényes jóváhagyást. — Ugyanezen gróf, bár rövid ideig, birtokában volt I. Károly — a szombatkapu melletti — curiájának, mert ezt Lajos király a fennevezett kolostornak ajándékozta; Erzsébet királyné pedig a czillei grófnak csere útján átengedé, míg 1423-ban ismét a pálosokhoz visszakerült.

VII. Czobor Imre és János.

A Czoborféle házat, mely a Bold. szűz főtemploma mellett állt, a család I. Mátyás királytól nyeré. Czobor János és Imre átengedék 1475-ben az ó-budai apácáknak, mint-hogy jogosan ezeknek birtokához tartozott. — 1506-ben eladta Czobor János leánya Ilona, Bochkay özvegye, házát, szüllejével együtt a szigeti apácáknak.

VIII. Czudar Péter, Jakab és Benedek.

Minden-szentek utcájában három házat birtak; az elsőt Olnodi Czudar Péter tótországi bán 1370-ben Stöhr Jakab szabótól 3300 arany forintért vette meg. A másikat ugyanaz Magyar Istvántól vette és 1394-ben a laadi pálosoknak ajándékozta. A harmadikat Czudar Jakab, Péternek fia birta; ez Berényi László és Czudar Benedek házai közt feküdt, és 1417-ben Péternek a temesi prépostnak lön elszálogosítva.

IX. Gara Miklós Nádor

Háza Zsigmond király idejében a minden-szentek és az olasz utca közt feküdt. Ez nagy általház (palatium) volt, két kapuval, melyek a fennevezett utcákba nyil-tak. Mellette magánosak hazai voltak. Ennek ura vala mesztegnyei Szerecseny János, I. Lajos király Kamara grófja, míg 1403 Gara Miklós nádor és Gara János temesi gróf Szerecseny Balás és Mihály fivérektől 10100 arany forintért meg nem vették. — 1412-ben Gara Miklós és János a házat és a benne volt lóistállót úgy osztották el maguk közt, hogy az olasz-utczai rész Miklósnak, a mind-szent-utczai pedig Jánosnak jutott osztályrészül.

Ezen nagy palota mellett napnyugatra egy másik kisebb ház volt 100 fnyi értékben, ez közös birtok maradt és kerekjardon-i curiának hivatott. — Ezeken kívül volt

a Garaiaknak még a *sz. György* kápolnája mellett — körülbelül Sándor gróf háza helyén — egy kisebb, szintén 1412. osztott házuk.

Említetik még egy ház, mint Gara Miklós birtoka; de ennek helyét a várban nem bírtam meghatározni. Az az egy bizonyos, hogy 1385-ben Verntzlin budai polgártól, ki bizonyos *Bécsi Ulriknek* végrendelet végrehajtója volt, Gara Miklós 1200 aranyforinton megvette.

X. *György*, rasciai Despota

Háza az *olasz* utcza keleti részén állott, de hűtlensége után Ulászló király 1440-ik évben Rozgonyi Simon egri püspöknek valamint István és György fivéreinek adományozta.

XI. *Hollós* (Corvin) *János*

Mindszent utczában birt házat, *László Maróthi* bán özvegye *Zilágyi Osvald* leányának háza mellett; és a *györi káptalan*; a *Bozniai* püspök, és *Chák* Miklós csanádi püspök házai közelében. Ezen utóbbi családra szállott 1504-ben a *Zilágyiféle* ház is.

XII. *Kanisai Miklós*nak

több háza volt a várban; nevezetesen egy a *sz. Miklós* terén, *Konth nádor* és a *nyúlszigeti apácák* házai mellett; e házát 1390-ben *Onuphriustól*, *Florenczi Ferencz* fiától, 1400 ar. forintért vette meg. — A másik szöglet ház volt, — alkalmasint a mostani *Radicse* féle ház, — mely a *bold. szüz* főtemplommal szemközt állott; megvette *Florenczi Berty Angelustól* 1391-ben 600 ar. forintért. — A harmadik valószínűleg a *mindszent* utczában fektűt, ezt 1392-ben egy másikkal együtt az *örményesi* pálos conventnek adományozta.

XIII. *Nánai Kompolt Pál*

két lakházzal birt a *német utczában* (platea theutonicorum); mind a kettőt 1440-ben Ulászló királytól nyerte ajándékba.

XIV. *Konth Miklós*, a *Nádor*,

sz. Miklós téren (vicus S. Nicolai) két házat birt, és pedig az egyik annak északi részén volt (penes claustum Ecclesiae S. Nicolai Confessoris a parte aquilonis) tehát a *vörös sün*-féle szöglet ház helyén; ezt állítja azon perben való ítélet, — *sententia arbitratorum* — mely a *Boldogságos szüz*ről, valamint a *sz. Magdolnáról* címzett plébániák határai miatt támadt, és mélyben következők foglaltatnak: *a porta Claustri fratrum Praedicatorum usque murum castris Budensis praedicti; deinde de dicta porta protrahitur veniendo ad domum condam Konth Palatini ad vicum, qui est penes domum Kratzer, deinde transeundo plateam Wolmugi — jobban Ulvingi — l. Schier Buda sacra p. 104—108 l. — Ezek ellenében Haefler Konth lakását a plébánia templomtól jobbra szemközt lévő elnöki-épület szögletére teszi.*

Konthnak egy másik háza délre fektűt *sz. Miklós* templomától (in contiguis vicinitatibus ecclesiae utpote Nicolai Confessoris a *plaga australi*) melynek az *elnöki* és *kerületi-igazgatóság* épületjének északi szöglete megfelel, vagy talán még helyesebben a kis *kamarai-udvarral* határos északi vége a nagy *kamarai-épületnek*. Ezen házak elsejét Bertalan, *Konth Nádor* fiának, *László* és *Imre* fiai 1400-ban; a másikat a nádor özvegye, *Miklós* fiától ajándékba kapván, 1398-ban a *csatka*i pálosok conventjének adományozta azon indokból, mert *Konth Nádor* 1361-ben ezen kolostort alapította.

XV. *Perényi Imre* nádornak

sz. Zsigmond utczában két háza volt; ezek egyikét 1518-ban a királyi Puszkacsináló-Mártontól (Bombardarius) vette 200 ar. forintért. Egy harmadik háza az *olasz utczában* állott, szemközt a ferenczi-apáczáknak, vagy Clarissák (Beginae ordinis s. Francisci), eredeti kolostorával, hol délre a *sz. Zsigmond-* vagy „B. Mariae minoris“-féle kanonokok háza, északra pedig a fenebb említett Puszkacsináló Márton második háza mellett állott. Ezen házat Perényi Imre és neje Dorottya, és Perényi [Ferencz nagyváradi püspök, *Som Gáspár* temesi gróftól, egy másik, ugyanazon utczában létező házért 1515-ben bizonyos feltételek alatt cserében kapták. Ugyanazon harmadik ház egésza városfaláig ért, és a mostani *primási székház* tőszomszédjával ugyanazonos lehetett. A legközelebbi a vár visszafoglalása után a kamara birtokába jutott, 1697-ben *Zenneg* Kristóf kamarai gondnoknak át volt adva, 1759-ben pedig ennek unokája, b. *Hernthal* gróf Burg-hausen tábornokok adta el, és ezen időtől fogva *Parancsnoki ház* név alatt ismeretes; majd ismét a kamara birtokába jött; 1766-ben Albert főherczeg helytartónak, 1768-ban pedig gróf Hadik várparancsnoknak rendeltetett szállásul, végre 1785-ben a legtöbbet ígérő gróf Jankovits Antalnak adatott el, a pénz pedig a gróf Eszterházy — ezrednek Kis-Czellben való elszállásoltatására fordított.

XVI. *Podmaniczky János*

az *olasz-utczában* birt egy házat, melyet a *sz. lélekről* czimzett Jánosrendű lovagoktól — (Xenodochium s. Spiritus ad superiores calidas aquas) cserében kapott. Később *Szerencsés* Imre birtokába jött, míg ez után, Zápolya János király parancsára ismét említett Podmaniczkynek átadatott.

XVII. *A Rozgonyiak*

szöglet háza, a királyi palotával szemközt álló *tárnoki ház* mellett volt; ezt Albert király 1439-ben Rozgonyi János tárnokmester fiainak adományozta. — A *francia és hátsó* utczában (platea gallicalis et posterior) a Rozgonyi családnak több háza volt; egyet közülök *Sigmond* király *Albens Márton*tól vett 60 ar. forintért, és 1410-ben ajándékozta gróf *Rozgonyi Simon* országbirónak. A másikat Mátyás király 1466-ban *Rozgonyi János* fiainak *Renald-* és *Oswald*nak adta; ez valaha Harkách László birtokához tartozott. -- 1479-ben 200 ar. forintért vették Rozgonyi Olwald és István *Rajky György* házát; végre ajándékozta 1440-ben Ulászló király Simonnak az egri püspöknek és István valamint György fivéreinek, a Rasciai Despota Györgynek házát, mely az *olasz utczában* fektött.

XVIII. *Bolondóczy Stibornak*

háza *sz. György* téren állt, és örökös nélküli kimúlta után *lévai Cheh Péter*nek, az erdélyi vajdának engedtetett át, Albert királynak 1438-ban kelt megerősítő levél értelmében.

XIX. *Mesztegnyei Szerecsen*

birt egy nagy általháza, *mindszentek* és az *olasz-utcza* között, mely Garai Miklósnál leiratott.

XX. *Werner László*, budai városbíró.

Évangelista sz. János utczájában, közel az azon nevű minorita templomhoz, állott nagy háza (palatium) melyet I. Károly királytól ajándokul kapott. Ezen házat valamint az öt szőlőt, mely a szerencsétlen *Ietermann* városbírájé volt, Klára Werner leánya

1352-ben Miklós, István és Erzsébet unokáinak végrendeletileg hagyá egyenlő részekben elosztandót.

XXI. Zápolya János grófnak

háza ugyanazon utcában volt, *Czegled* András budai káptalanbeli kanonok háza mellett. Azt állítják, hogy *Verböczy*, Zápolya Jánosnak thronra lépte után, ezen házban lakott; és Haeuffernek, semmivel sem bizonyított állítása szerint (l. II. köt. 51. l.) a minorita kolostornak tőszomszédja volt; az az a mostani helytartótanácsi hivatalok (Bureaux) helyén állott.

XXII. Zéchen Tamás országbirót

két ház uralt; egyik a királyi curiával szomszéd vala a sz. *Miklós* utcában, a másik sz. *Miklós* templomának közelében, melyet özvegye Anna, László Osviczi herceg (Dux Osvicensis) leánya, Mihály váci püspök, és Konya mester, gömöri gróf mostoha fiától nyert, és melyre lévő igényeiről, 1354-ben létrejött kiegyenlítés alkalmával lemondott.

XXIII. Az esztergomi Érsekek

folytonosan birtak a budai várban lakházakat. A XV. században (1430—1439-ig) a sz. *György* kápolnához közel állott *Palócz György* érsek háza. — *Kanisai Jánosnak* (1387—1420-ig) két háza volt sz. János utcában, közel a *vizi-kapuhoz*; ezeket 1396-ban sz. István temploma mellett alapított b. szüz kápolnájának Esztergomban ajándékozta. — *Demeter* érsek és bibornak (1379—1386-ig) sz. *Miklós* utcában, a szigeti apácák háza mellett, birt egy épülettel, melyet 1384-ben *Talentis* Simon budai polgárnak, azon feltétellel ajándékozta, hogy ez évenként az esztergomi főegyház *Corporis Christi* kápolnájának 40 ar. forintot fizetni tartozzék. — *Bakács Tamás* (1497—1521) szintén a sz. *György* kápolnával szemközt álló házat birt; de ezt 1518-ban *Alsó-Zechyén Jánosnak* valami más telekért átengedte.

XXIV. Az esztergomi káptalan

sz. *György* kápolnája közelében állt *Pesauro Lénárd* káptalani-helyettes háza, melyet 1391-ben Új-bánya városa korodájának ajándékozott. — A sz. István fővértanúhoz címzett káptalan birt két házat, melyek egyike a sz. *György kápolna szentélyének, átellenében*; a másik pedig ifj. *Gara Miklós* háztelke mellett állott. — Az ötvös utcában volt a káptalannak háza, mely a pesti egyetem birtokába átment; és miután katonai laktanyának használták, 1785-ben Buda városa megvette mai nap „*Fortuna*“ czég alatt vendéglőül szolgál. — 1425-ben birtokában volt a káptalan egy háznak a várban, és a hozzá tartozó extravillán telkeknek; ezt *Siebenlindner János* budai birónak haszonbérbe adta évenkénti 30 ar. forintért, és azon kötelezettségért, hogy a hévizi sz. háromságról címzett ispotályosok zárdájának minden évben egy arany forintot fizetni tartozzék.

XXV. Az egri püspöknek

Dóczy Orbánnak volt egy háza a *mindszent* utcában, ezt II. Ulászló királytól maga és Balázs és nagylucei János fivérei és utódjaik számára nyerte, és később az esztergomi templomban létező sz. *Margit* oltárnak 1491-ben eladta.

XXVI. A veszprémi püspöknek

Vetessy Albertnek volt 1450 körül több háza a *mindszent* utca és a *szombattér* között.

XXVI. A nagyváradai püspök és káptalanja.

Az úgynevezett „*media platea*“ közép utcában volt 1423-ik évben *András* püspöknek háza. — 1461-ben pedig a nagyváradai káptalannak volt egy háza *mindszent*-utcában. *)

*) Minthogy alig volt egyházi főszemély, melynek a királyi fővárosban, háza ne lett volna,

XXVIII. *A pálosok kolostorai t. i. a csatkai, kékesi, sz. lörcinci, örményesi stb:*

szintén birtak házakat a budai várban, és pedig a csatkai ház Konth Miklósnál említett. — 1493-ban birtak a *kékesi* (Visegrád mellett) pálosok a *szombat-téren* az *olasz-utcza* kezdetén egy házat, melyet Alaghi *Becken* Dénestől kaptak ajándékba. — A *sz. lörcinci* pálosoknak Buda fölött (S. Laurentii supra Budam) volt házuk a *szombatkapu* mellett, melyet I. Lajos királytól szerzetjük alapítója-, *remete sz. Pál* sírjára kaptak. Még egy másik is volt, de helyét meghatározni nem lehet, ezt nekik Mihály, a budai káptalan ös-kanonokja 1402-ben adományozta. Volt az *örményesi* pálosoknak is lakhelyük *sz. Pál* utcáján, mint az 1488-iki évben szerkesztett törvényes ellenmondásból kitűnik; a másikat, melynek fekvése bizonytalan, *Kanisai* Miklóstól nyerték 1392-ben, de még egy harmadik házuk is volt a *hátsó* utczában; a negyedik, mely *sz. Pál* utcájában feküdt és Laki Annának, Bubek István nádor özvegyé, hagyománya volt, 1489-ben az ó-budai apácák ellen nekik oda ítéltetett. — Végre a *sz. kereszt*hez és *sz. Lélek*hez címzett pilisi pálosok birtak 1425. egy közös házat a *mindszent* utczában.

XXIX. *Az ó-budai Clarissa-apácák*

ugyanazon *sz. Pál* utczában bírtak házat, melyet 1395-ben Laki Anna *Chrutzer Annától Ulving László* (1375-ben budai városbirónak) özvegyétől 3300 ar. forinton megvett, és 1401-ben nekik hagyományozott. — A másik házuk a *Bold. szűz* főtemploma mellett állt, ezt 1475-ben Czobor családtól visszanyerték.

XXX. *A nyúlszigeti domokosi apácák*

is birtak szemközt a főtemplommal egy házat, mely a *Kanisai Miklósféle*, 1391-ben megvett szöglet-ház mellett állt. — 1384-ben volt *sz. Miklós* utcájában is egy házuk, mely Demeter esztergomi érsek háza szomszédságában feküdt; egy másik valamelyik *Konth-féle* ház közelében állott; végre 1506-ban eladta Czobor János leánya, özvegy Bochkay Ilona maga házat és szőleit a nyúlszigeti apácáknak.

II. közlemény.

Buda külvárosai.

Folytatásául azon helyirati vázlatnak, melyet a budai várhegynek középkori térei-, utczáit-, kapui-, templomai- s házairól és nevezetes személyiségek vagy testületek lakhelyeiről közöltem, szándékozom egy hasonló leírást megindítani, mely a várhegyet körülvevő külvárosok ilyesféle, nevezetességeivel, a mint azokat hiteles, de eddig még nagy részben fel nem használt kútfőkben találtam, foglalkozni.

1) *A Kelemföld.*

A budai külvárosoknak legdélibb és legrégebb része *Kelemföldnek* vagy *Kis-Pestnek* — németül *Krenfeld* — most *Taban*, vagy *Ráczváros* — neveztetett, és a vele hatá-

szabad legyen egy házat említenem mely a *Bakonybéli* apátságé volt. — A pannonhalmi levéltárban létező egyik okmányból kitűnik, hogy 1432-ben *Mihály apátnak* háza nemes *Perényi János* és *Ferencz* a boldogult *János Veszprémi* püspök (Róka Vitae Veszpr. Praes. 248 l. állítja, hogy ezen János — ült püspöki szél én 1426—1428-ig — ó-budai sz. Péter és Páltól nevezett Prépost és a király alkorklátnokja volt) fivére hazai közt a budai várban feküdt. Ezen házra nézve kötelezi magát az apát — kinek egy 1423-iki okmányban biztosítatik, hogy peres ügyiben *egyedül maga a király* lehet bírása — 1420. 1431. 1432 években, hogy Budán mind a polgári terheket viselni fogja. Rómer.

ros *Erzsébet-falvával* (Elisabethdorf, villa regalis s. Elisabethae), hol a kórház és az ispotályos, sz. Jánosról nevezett lovagok *Erzsébet* temploma az alsóbb hévviznél (aquae calidae inferiores) állott, *Ó-Pestnek* (Alt-Ofen) egyik részét képezte.

Sz. *Gellérthegy* tövén — Kelembérecz vagy mons Pestiensis — a szent *Gellérthez* czimzett plébánia-templom emelkedett; ennek alapítója valószínűleg II. András király vala, az épület ugyanazon helyen állt, hol 1047-ben az akkori csanádi püspök, nem meszsze a mostani *Rudas fürdőtől*, a hegyről letaszított.

Ezen templomot a törökök lerombolták; de helyén állt még 1732-ben a sz. *Gellért kápolna*, a mint az Batthyányi esztergomi érsek egyház látogatási munkálatáiból kitünik. Meglehet, hogy a szent vértanu tetemei, már István királytól alapított szűz *Mária* kápolnában ideiglenesen letétettek; de ennek fekvése mostanáig is ismeretlen, ha csak a mai sz. *Katalinról* czimzett plébánia templom helyén nem keresendő.

2) *Erzsébetfalva*.

A netalán II. Endre uralkodásának vége felé alapított *Erzsébetfalva* tulajdon törvénykezése volt; mert 1394-ben Mihály bíró (judex villae et jurati cives) említettnek, sőt bizonyos, hogy ezen faluban a megyei gyűlések is tartattak. Itt állott a fennemlített *Erzsébet-kápolna* és a *szegények kórháza* is; de a Johannita szerzet feloszlatása után *Erzsébetfalva*, kápolnájával együtt eltűnt.

A török uralom után e tájon a *dögvész-kóroda* (Pest-Lazareth) keletkezett a szeplőtelen fogantatásnak szentelt kápolnával, és a városi fogadóval.

3) *Taban*.

A mai *Sárosfürdő* 1687-ben Wartenbergi Illmer Ferdinánd Frigyesnek adatott bérbe; 1718-ban Buda városa, 1809-ben pedig *Sagits* család vette meg, míg végre Koiser család birtokába ment át.

A *rudas-fürdőt* Sokoli Musztafa pasa építette, hajdan itt állott egészen az 1711 évig a repülő-híd kikötője, melytől e fürdő *Bruckbad* nevét vette; 1703-ban a város tulajdonává lett. — E fürdőtől fölfelé a Duna mellett állott, későbbi időben a Hessen-Darmstadt gróf háza, melyet a város szerzett és sörházzá alakított át.

Végre meg kell említenünk a *Ráczfürdőt* is, mely hajdan, mivel a királyi palotával összefüggésbe volt, *Királyfürdőnek* hivatott. Ezt 1696-ban Babiloni Bergass Károly János kezeiben találjuk, örököseitől pedig 1774-ben a Zagler családra szállott.

1728 és 1749 közt a törökök elűzése után, épült a város költségén a régi sz. *Gellért templom* helyébe, a tabani mecset romjain, a sz. Katalintól nevezett új plébánia templom. Vajjon e mecset egy már előbb létezett keresztény egyház romjain, vagy pedig ujonnan épült-e fel? az még megvizsgálandó lenne. — A görögkeletiek, kik Zsigmond király idejében bevándoroltak, bizonyosan régiebb templommal is birtak; a mostani szentegyházuk 1742-ben keletkezett.

A *Taban* felső részén álltak a legközelebbi századok óta még a *Gyümölcsoltó-Boldogasszony* és sz. *Sebestény* kápolnája.

Észak felé haladván a királyi palota alatt azon helyre érünk, hol Zsigmond király, az általa tervezett kőhid védelmére, egy váradat épített, s hol Mária Terezia uralkodása alatt a királyi lak számára vízvezető gép készült.

4) *Taschenthal*, jelenleg *Fischerstadl*.

Közvetlenül a Dunapartnál az első házssorral kezdődik a „*Taschenthal*.” Ez hajdan fallal volt kerítve, és a *födött lépcsőnél* (gedeckter Gang), mely a mai Ellipsre ve-

zet, kerek toronynyal és kapuval volt ellátva, mely „Taschenthali, törökösen Choroskapusi vagy kakaskapunak“ neveztetett. Itt évenként pünkösöd körül vásárok tartottak.

A Michnay és Lichner által közrebocsátott „Ofner Stadtrecht“ Regist. 291. lapján: „*Taschenthal* bei der Mutter der Barmherzigkeit“-nek nevezetik, azon hozzátétellel: „Thal der Wasserleitung oder Wasserkunst!“ ezt a szerzők hibásan helyezik a Krisztina völgybe. Nézetük már azért sem állhat meg; mert a *Krisztinaváros* a XV. században, melyben e kapuról említés tétetik, még nem létezett; valamint azon vízvezetés sem, mely a várt a svábhegyi vízzel ellátja, sem a Máriatemplom, melyről itt szó vagyon; minthogy továbbá itt falak nem állottak, a kapu is fölösleges lett volna. — A „Mutter der Barmherzigkeit“ név alatt előforduló templom pedig a hajdan ezen városrészben fennállott karmelita templomra vonatkozik.

Elérvén *Corvin Mátyás* istállóit, melyek utóbb katonai széna-raktárul használtattak, és azon vizemelő gépezet helyét, mely a vár lakóit vízzel ellátta, hol nem régen a kerekbástya, mely várfal által a vízikapuval volt összekötve, lebontatott, elhagyván; magánházak sorozata közt eljutunk a *kármelita* szerzet zárdájához és templomához — „templum Carmelitarum sub castro Budensi“, ezt a törökök mecsetté változtatták, 1688-tól 1711-ig pedig a most ott székelő *kapuczinus* atyák birtokába jött.

A *kármelita* templom védszentje volt az épen fennebb említett *könyörület anyja* (mater misericordiae), a zárdát pedig XI. Gergely pápa jóváhagyásával Nagy Lajos és anyja Erzsébet királyné 1372-ben alapították. Ezen adatot csak azért hozom fel, hogy Schier, Fejér és mások tévállításait megigazítsam, kik ezen templom alapítását 1272- és 1273-ra teszik és így az egykoru László királyt és X. Gergely pápát avval érintkezésbe hozzák. (l. Theiner vet. Monum. II. 119. lap.)

Sz. Anna kápolnája közel állt a kolostorhoz, és a törökök kiűzetése után plébánia templomul szolgált, a mecset korházzá idomítottatott, és ennek leromboltatása után két külön temetővé és *sz. Sebestyén* kápolnájává változtatták. Az ide telepített *kapuczinus* atyák pedig az egész zárdatelket fallal kerítették és *sz. Erzsébetnek* tiszteletére szentelt templomukat lejjebb a főutca mellé építették.

5) *Vizi- vagy Zsidóváros, sz. Péter külvárossal.*

„Suburbium flumentanum, vel aquaticum“ állt a Duna mellett egyenesen tovább vonuló folyó- vagy Duna utczából, mely alkalmasint Fluss oder Donaugasse, platea penes vagy iuxta Danubium név alatt volt ismeretes. Itt állott a XIV.—XVI. századig, több magánház közt, lindvai *Bánfy Pál* háza, ki a királyi udvar kormányzója volt. Ezen lakhely *Gara László nádoré* mellett feküdt, kinek azt 1457-ben eladta. — 1490-ben *Beatrix királyné* a Duna partján fekvő házát, melyet a halpiacczal együtt *Liptay Bálint*-től vett, béltheki *Dragfy Bertalannak*, és *Rozgonyi Lászlónak* adományozta.

Közelebb a város falához alkalmasint ezen házak feküdtek; azon ház, melyet 1396-ben *Konth Nádor* özvegye, mint a budai pálosok curiája mellett fekvőt, a *csatkai* pálosok zárdájának ajándékozott. — *Erdödy Péter* királyi főlovászmesternek a Duna mellett volt háza, melyben valaha *Bakács Tamás* esztergami érsek lovai be voltak állítva, ezt 1544-ben ezen érsek utódainak hagyományozta; így egy másik budai házát majorokkal együtt a budai és Ó-Budán kívüli pálosok kolostorainak hagyta végrendeletében.

Elmellőzvéen a magánházakat és azok tulajdonosait, melyeket, amint állottak a múlt században, *Miller Ferdinánd János*, Budáról írt könyvében, részletesen felhozott, itt csak a templomok közt említjük: az 1746-ban bizonyos *Vorstmeier* háztelkén jezsuita alaptól és a község költségével épített *sz. Anna* plébániáját, és a fő- vagy vizi-mecset he-

I yén emelt 1731-től 1740-ig bevégzett kapisztrán sz. Ferencz rendűek (provinciae s. Francisci de Assisi seu Stigmatizati) kolostorát; ezen zárda 1785-ben az Erzsébet szűz-
 zeknek adatott át, kertje előtt pedig a ferencziek a boldogságos szűznek egy kápolnát
 emeltek, melynek helyére később a *szeplötelen fogantatásnak* kőszobra állíttatott, mely je-
 lenleg a városnak más részén található.

Tovább haladván a régi *mészárszékek* helyére jövünk, hol az 1801-ben vett ház-
 telekre a város az úgynevezett *három-nyul-laktanyát* építette. A Duna oldalán a most épít-
 tett, szabadon álló Bergerféle Güzmalom helyén állt az 1382-ben Lajos király által ala-
 pított *remete sz. Pál* szerzetesek temploma és kolostora, a *sz. Lőrinczi* kolostorban székelő
 pálosok menhelye. — A törökök által elpusztított templom mecsetté alakíttatott át, s ké-
 sőbb salétrom-tárnak használtatott. Itt volt *Dominici* János bibornok és pápai követ elte-
 metve. Haeuffler e helyre hibásan teszi *sz. Lázár* templomát a vele összekötött *Krisztus-
 testéről* nevezett kápolnával.

Balra a mai *Királyfürdő* fekszik, melyet a törökök építettek és Tachatalú (pesti
 fürdőnek) nevevezték. Ezt 1687-ben *Wartenberg* Fridrik kapta adományképen, 1703-ben
 b. *Pfefferhofen* Ferdinand János várparancsnok; 1718-ban pedig *Aigner* Lénárdnak el-
 adatván, a *König* családra szállt.

Ezen fürdő után hátra van még az 1751-ban *Christen Antal* budai polgár és sü-
 tőmester által építtetett *sz. Florián* kápolnája, melyet elébb a mellette lévő polgári, ké-
 sőbb a katonai kórház használt.

Elértük azon városfal végét, mely a hajdani „*Taschenthal* kaputól a Duna part-
 jánál szakadatlanul tartva és egy közbeeső kerek-bástyával ellátva, a kóroda átellenében
 egy még most is fenálló nagy szögletoronnyal végződik. Ezen falban volt a *felső hévíz-
 hez* (aquae calidae superiores) és a *sz. Háromság*-mezővárosába „*Oppidum B. Trinitatis*“
 vezető *temető-kapu*, a törököknél „*Mesarlik kapusi*“; innen a fal, melynek nyomai még
 mai nap is láthatók, nyugatra a mostani polgári kórházig és azontúl is terjed, és a várnak
 falával egyesülve volt. Ezekből és az előre bocsátottakból kitűnik, hogy ezen város-
 falak, nem mint Linzbauer és Haeuffler — Istvánffy után indulva — állítják, a törököktől
 1566—1680-ig eredetileg építtettek, hanem, hogy általok csak meghosszabbítottak és
 megerősítették.

Sz. Péter külvárosa.

Az egész városrész, mely a *vizi várostól* a várhegy lejtőjén a *bécsi kapuig* emel-
 kedik, *sz. Péter* külvárosának neve alatt volt ismeretes, mert benne a mai *hattyu utca*
 táján állt 1253 előtt, a *magyar nemzet* számára alapított *sz. Péter vértanútól* címzett,
 plébánia templom.*) A templomtól a *temető kapuig* vezető utcát *sz. Péter* utcának hitták.
 A templomtér egyszersmind várostér volt, melyen *sz. Péter* és *Pál* ünnepén *országos vá-*

*) Ezen templommal szemközt — az új-pesti várhegy alatti külvárosban vett 1411-ben *Már-
 ton* bakonybéli apát egy fél-curia-telket, és azt Jánosnak, bathai custosnak — Joannes Custos de Batha
 — és Farkasnyngai Jánosnak átengedte. Meghalván az apát, János a bathai custos, Engy János, Cheky
 Péter és más budai polgárok házat erőszakosan megtámadták, és kirabolták. Ennek következtében pa-
 rancsolja Zsigmond király ugyanazon évben, hogy a budai elüljáróság, a rablókat büntesse, és a háznak
 visszaadására kényszerítse. De András spalatói érsek, és a bakonybéli apátságnek commendatora 1412-ben
 azt kérte, hogy addig, míg ő a canonok értelmében megválasztva nem lesz, ezen kereset felfüggesztessék.
 1425-ben olvasom, hogy ezen telek és ház Bathai Jánostól Mihálynak, bakonybéli apátnak visszaadatott.

Ime ismét egy ház, mely ha *sz. Péter* templomát meg tudjuk határozni, könnyen felkereshető;
 és ezen adatot csak úgy véletlen ütöttem fel jegyzeteim között. Mennyit tudnának ezekhez történet buvá-
 ríni sorolni, ha a közlési kis fáradságot nem restellenék. Minél több ily házat fogunk felhozni, annál
 világosabbá, tüzetesebbé tehetjük Buda városának ősrégi térképét.

sárok tartattak. A törökök e templomot mecsetté alakították. E tájon birt *Dóczy Orbán*, Mátyás király idejében egri püspök, egy házat kerttel együtt; úgy szintén a „vörös torony“ mellett volt *gúthi Ország Imrének* háza, melyet 1529-ben Zápolya János király Ország hűtlensége miatt lindvai *Bánfy János*, verőczei főispánnak adományozott.

Úgy látszik, hogy a lejtőnek legészak-keletiebb részét, mely a sz. Péter külváros fölött és alatt elterült, „*Zeiselhügel*“-nek „csizhalom“-nak nevezték, melynek elüljárója egy esküdt polgár — albirói minőségben — az igazságot kiszolgáltatta; mint sz. Péternél kettő volt helyettesítve.

A vízi városhoz tartozó utcák közt említetnek még a *mészáros-utca* (platea carnificum) a *Fleck* nevű és a *csapó-utca* (Walker Gasse); de ezek fekvését nem sikerült eddig kipuhatolnom. Meglehet, hogy az első ugyanaz a *három-nyúl utczával*, mely a legnépesebb főutczába ömlik; a *Fleck* utczában *Nagyváth Albertnek* pécsi várnagynak volt 1473-ban háza, mely a *Chorgó* forrás mellett feküdt. Ezt a lóistállókkal és kerttel együtt *Orbán*nak, az esztergomi sz. Tamási prépostnak és királyi al-kincstartónak és testvéreinek, a várban sz. György terén fekvő házáért cserébe adta. A *csapó-utca* sem lehetett messze a Dunától és a főutczától; itt volt *Zalka Lászlónak* ó-budai kormányzónak egy háza, melynek lefoglalását az ottani káptalan számára 1511-ben ellentállással akadályozta.

Újabb időben még ezen utczanevek keletkeztek ez alsó városban: t. i. a *horvát* — sz. János — és temető utca. Az elsőnek neve Lipót király alatt itten letelepedett *horvátoktól* eredt; a második a közelben lévő nepomuki sz. János kórházától; a harmadik — ma a *három kapás utca* — a temetőtől, mely a dögvész idejében, 1739-ben bezáratott. Ebben álltak a „*Krisztus véréből és segyélyző Máriáról*“ címzett kápolnák, mai nap pedig a *Herczeg Eszterházyféle* fa-rakhelyül szolgál. Van itt az *Eszterházy grófoknak* is egy fás kertjük a *János-utczában*, szemközt a polgári lövöldével, e helyen a várbeli karmelíták majorja állott.

Az alsó városfal nyugati végén álló sz. János kápolnája a község költségén emeltetett 1735-ben; a mellette lévő *szegények- és betegek háza* pedig már 1710-ben volt alapítva, később kitégítatott és végre polgári kórodával összekötetett.

Itt már 1390-ben említetik az úgynevezett *új-kapu* (jeni kapusi), *tóthfalusi* vagy *logothi kapu*; mely utolsó neveket a közel fekvő faluktól vette. Még most is hallani, hogy a köznép a kóroda előtti tért „*kapunak*“ nevezi, ámbár annak már semmi nyomát nem lehet találni. Ezen kapu előtt is, úgy mint a *taschenthal* előtt, Pünkösdkor vásárok tartattak.

6) *Szent Háromság* mezővárosa.

Buda legészakibb külvárosát (suburbium novi montis Pestiensis, Novae Budae és Castri Budensis) a *felső hévvíztől*, mai *császárfürdőtől*, kezdve délfelé, múlt századokban sz. Háromság mezővárosának, (Oppidum ss. Trinitatis, villa calidarum aquarum, és Buda apud calidas aquas) hivatott; ámbár ez, valamint a legdélibb határát tevő *Erzsébetfalu* egészen önálló hatósággal birt. Határai a *hévvíztől* délre a város faláig terjedtek, nyugatra körülbelül a *kis-rókusutczáig* mely ma az *országút* nevű külvárosnak része; míg a mai nap *Újlak*nak nevezett külváros *Ó-Budához*, következésképpen az ottani *prépostságnak* területéhez, tartozott, és később Ó-Budának egy részével az I. Lajos király által alapított *királyné városát* „Civitas reginalis-t“ képezte.

A valószínűleg a XII. század második felében alapított zárdának később prépostságnak, melyet itt a *Johannita* keresztes lovagok birtak, templomát a kórházzal együtt a sz. Háromságról címezték; és ha Schiernél nincsen név-elcserélés, itt egy keresztes sz. Jánosról nevezett templomuk is volt. Állítólag sz. Tamás (s. Thomae martyris) plébánia temploma szintén e területen állott, és a *Mária* főtemplom egyházi hatalma alá tartozott.

A szigeti apáczáknak palotái, fürdője, három malma és több curialis telke e külvárosban voltak. Az említett fürdőház mellett az ó-budai apáczáknak is volt malmuk. Továbbá birt itt Zéchen Tamás országbirónak özvegye lakházat, valamint Bertalan, Zsigmond király festője, házat és kertet is.

A rómaiak alatt már ismert, később „sz. háromsági források“ a töröknél „Velibey“ nevű fürdők 1566—1579-ig nagyszerű fényvel láttattak el. A város visszavétele után, azokat a kincstár vette át, és eladta 1701-ben Ecker János Mihály sebésznek. Több más birtokos után Marczibányi Istvánéi voltak, ki azokat az irgalmas szerzetnek ajándékozta.

Volt e helyen a törököknek mecsetjük és mintegy 30 malmuk; ezt mutatja még a 4 kerek torony.*) A maig is fennálló Császármalmot a várostól a kincstár vette át 1718-ban. Nem messze ezen építményektől Ecker készítettetett nep. sz. János tiszteletére kápolnát. Lejebb, körülbelül ott, hol jelenleg az 1815-ben alapított irgalmasok zárdája áll, a pasa istállóival valának, utóbb pedig a b. Kurecz budai kincstári kormányzótól 1701-ben épített Segély-Mária kápolnája.

Történetileg nevezetes azon táj, mely az ugynevezett Primásháztól kezdve, (ezt Csáky és Battyányi grófok és esztergomi érsekek építették az 1752-ben és 1783-ban a várostól vett telken) egészen a Józsefhegy előszökéseig, hol az esztergomi káptalan háza — jelenleg Goldinger ácsmester műhelye — áll, terül el. Ezen dombon állt a temető a Krisztus-teste kápolnával, melytől a temető kapu nevét vette; ebben temettetett el a 32 főnemes Zsigmond alatt, ide temették a lenyakozott Hunyady László hulláját. Az említett kápolna mellett volt az ó-budai apáczáknak házuk. Fent a hegyen építették a törökök 1543—1548 közt Gülbaba — a rózsák atyja — sírja fölé a jelenleg is fennálló mecsetet, a hegy lejtőjén pedig, a káptalanház helyén derwisch kolostort. A kalvárián — hajdan Józsefhegyen — és jezsuiták birtokán voltak ezen kápolnák: a sz. kereszté, a fájdalom anyáé; Krisztus sírjáé- és magában a mecsetben sz. Józsefé.

Közel a temető-kapuhoz az az: élelmezési házhoz (hajdan koronázási halom) állt az Ágoston szerzetű remeték („Eremitarum S. Augustini“) kolostora és temploma, sz. István mártir tiszteletére. Szomszédságában a városfalánál volt a szigeti apáczáknak egy háza, úgy szintén Tamás, győri püspöké és több más magánosé is.

A remeték kolostorának minden nyoma eltűnt a török uradalom alatt; ellenben a szerzetesek maguk új menhelyet nyertek a mostani országúton fekvő sz. ferencziek kolostorában és ugyanazon védszentnek templomában. Ezek egy 1699-ben magántelken épültek, az Ágostoniak szerzetének megszüntetése után pedig elfoglalták a ferencziek, kik elébb a vizivárosban laktak, és saját zárdájukat 1785-ban az Erzsébet apáczáknak átengedték.

7) Logoth és Tóthfalu.

Nyugat felé haladván, elérjük az első téglavetőt, hol alkalmasint a sz. háromság mezőváros és a Rokuvölgyön elterjedt (villa) Logoth falu volt. Az északkeleti parton pedig hozzá csatlakozott Tóthfalu (villa). Ez a városban levő sz. Magdolna plébániához tartozott, amaz pedig a b. szűz főtemplomáéhoz.

Tóthfalun kívül sz. Lázár temploma feküdt; a vámházon kívül fekvő téglavetők helyén volt a nyilvános vesztőhely, az akasztófa.

Ezen kisebb gyarmatok az oszmanok uralma alatt egészen elenyésztek. A külvá-

*) Ha egyéb bizonyítékkal elő nem állhatunk, azt kell nyilatkoztatnom; hogy a közel múlt századokból akárhány ilyen négy-kerek-tornyú, nem török, építményt birunk hazánkban.

rosokat újjá kelle teremteni, a mi a vár visszafoglalása után úr nélkül hasztalanul hevert, az ujonnan emelt *kolostoroknak* és *katonai főszemélyeknek* adományoztatott. Így kapták majorul, a mostani kincstári fakertet a várbeli klarisszák; sz. Rókus kápolnája 1710-ben a hasonló nevű, dombláncz szőlői közt emeltetett; a *józsefhegyi* telkek és az itt és másutt fekvő szőlők kiosztatták; a jezsuiták pedig a nagy-Rókusutca végén nyerték telküket, melyen növénydekeik majorja állott; végre a *Cetto-féle sz. Háromság* kápolnája a vámházon kívül, a téglavető fölött, ezen időszakban vette eredetét.

8) Városmajor és Krisztinaváros.

A mostani *Városmajor-rétnek* lejtőjét a *Christ-féle* téglavető fölött 1770—1780-ig polgári temetőnek használták; a völgyben pedig *Daur* gróf, várparancsnok épített majort, melynek környékén a *királyi egyetemnek füvészkertje* állott; ezen telket a házzal együtt a város szerezte, és így támadt az itt ültetett fasorok, és facsoportok ültetése után 1784-ben azon mulató-hely, melyet ma városmajor név alatt ismerünk.

E mellett kezdődik a hajdan nagy részben lakatlan, és azért Buda városának legújabb külvárosa, a *Krisztina-város*, mely Krisztina főhercegnő, Mária-Theresia leánya, tiszteletére így kereszteltett. Innen van, hogy itt alig találunk házakat és műemlékeket, melyek a múlt századok nyomait magukon hordozzák.

A „teremtés“ előtt a *szeplőtelen szüz fogantatásának* egy kőszobra állt. — A hol jelenleg a vaspálya személycsarnoka van, ott feküdt régenten a *katona-temető*, sz. kereszt-ről címzett kápolnával és remete-lakkal. — A mostani *plébánia* templom Mária véréhez vagy *havas Máriához* (Mariae ad nives) *Franzin* Péter Pál kéményseprő mesternek köszöni eredetét. Ez t. i. 1700-ban egy Mailandból hozott Mária képet állított fel ezen kápolnában, melyet alapítójától sokáig *kéményseprő-kápolnának* is neveztek.

Ide közel állott a középkorban a „*zsidók-temetője*“. A szomszéd *naphegyen* pedig — mely Budavára visszafoglalása után, az itt kivégzett áruló *Fink* hadnagytól *Spiessberg*-nek neveztetett, — a törökök temetkeztek.

III. közlemény.

Történelmi-helyirati jegyzetek Buda-városa kültelki birtokáról.

Midőn Budának kültelki birtoka leírásához fogok, ki kell jelentenem, hogy a *régi, történelmileg* megállapított, vagy legalább *a népnél polgári jogot nyert* elnevezéseket használtam; mert a mint azokat sokkal inkább tiszteletre méltóknak, találom, mint sem hogy mellőzni bátorkodnám, úgy szintén nem látok semmi okot, még kevesebbé eredményt, miért kellene a régieket elhallgatnom, és az önkénytesen választottakat használnom. Így tehát többször kénytelen leszek a Döbrentei Gábor, akadémiai tag által ajánlott és a városi hatóságtól 1847-ben elfogadott újabb elnevezéseket visszautasítani; mert ámbár igaz az, hogy honfias buzgalomtól indíttatván a régi történelmileg megerősített neveket újabakkal, a legközelebbi harczi-korból választottakkal vélte elhomályosíthatni, mindazonáltal ezen eljárása által nem csak a tudománynak nem tett semmi szolgálatot, de a gyakorlati életviszonyokat is egészen mellőzte.

Budavárosa kültelki birtokait északról *Ó-buda* határozza és *Hidegkut*; nyugatra *Nagy-Kovácsi*, *Budakesz* és *Buda-Örs* fekszenek; délre szomszédjai *Török-Bálint*, *Diós*, és *Promontor-Csepel* helységek; vidékének kiterjedése három, területe pedig öt mértföldnél többet térszen, és a *felső* vagy *buda-ujlaki*; *közép* vagy *pálvölgyi*, és *alsó*, vagy ugynevezett *székes-fehérvári* kerületekre osztatik.

A főváros ezen környéke Corvin Mátyás előtt sokkal szorosabb határokkal birt; mint azt a *sassadi* birtok és a messzeterjedő *nyéki* erdőnek adományozása tanúsítja. A többi a város alkalmasint a visszafoglalás után, adományozások és vételek által nyéré, midőn oly telkeket vásárolt, melyek előbb a kincstár, katonai hatóságok, kolostorok és magánosak birtokaihoz tartoztak.

1) *A felső vagy újlaki kerület.*

A felső kerületnek keleti oldalán szőlők és dombok teszik a határt, ezek a *császárfürdőtől* a *hideg-kuti* hegyekig nyúlnak; nyugatra pedig az újlaki templom mögötti völgy a határ; ezen völgyet *zöld ároknak*, *Kis-Pál völgyének*, és *szép-völgynek* hívják, és felkanyarodik *Mátyás hegyétől*, melynek keleti mállán a hajdani a szent-háromságról nevezett *keresztes-barátok Kis-Mária-czeli* kolostoruk áll, a *kakuk hegyig* és a hatalmas *kecske*-vagy *hármass határ-hegy* tetejeig. Ezen hegységet régenten *Moneros* vagy *Monyoros* (talán *mogyorósaitól*) és *Sican-hegynek* hívták. Döbrentei *Árpád-om*-nak keresztelte, mert a tűnnani lapályon, Ó-Budán kívül az első vezér fekszik eltemetve. — A *kecske-hegytől* nyugatra lapuló hegyek *Lipótmezőnél* Haeufler állítása szerint valaha *vaskapu* névvel birtak.

2) *A középkorú kerület.*

Ez egy oldalról a *kalváriahegytől* a *Lipótmezőig* és azontúl a *hidegkuti* határig terjed, még másfelől a *Kis-Svábhegytől* a *Jánoshegyen túl* elnyúlik. Termékeny, az ugynevezett *ördög-árka* által megáztatott völgyet képez, és Buda környéke legszebb helyeit foglalja magában. — Itt jobbra a *kalvárián* kívül valaha *József-* és *Rózsahegy* a jezsuiták birtoka, honnan a két városra a legszebb kilátás kínálkozik — találjuk: a *kréta-törés-* vagy *part* (Kreidenbruch), *Rókus-hegy*, *Francisci-hegy*, *nagy-pálvölgyi*, és *ökörrethi* (Ochsenried) szőlőhegyeket.

A *kalváriahegyet* és *kéttápartot*, melyek közt mai nap a *Józsefhegy*, fekszik, Döbrentei a régi történelmi névvel *Rézmal*-nak nevezi; a *József-hegyet* pedig a város visszafoglalása tekintetéből: *Szemlő-hegynek*, a *Francisci-hegyet*: *Vérhalom*-nak; a *Rókus-hegyet*, *Pálvölgyet* és *Ökörrethet* közösen: *Törökész*-nek akarja neveztetni. Ezen újra-elnevezés által a régi szokott nevek a feledékenységnek adatként át, és más, hajdan saját néven nevezett hegyek elég fonákul ugyanazon név alatt jönének divatba. Az említett völgy még a legújabb időben is *Pálvölgyének*, a köznépi szájában *disznórétnek* neveztetett; Döbrentei jónak találta ezt *Pasarétnak* keresztelni.

A *kis-* és *nagy-Svábhegy* egész területe a *János-* és *hárs* hegygyel egyetemben, minden lejtőjükkel együtt a *nagy-kovácsi*, *hidegkuti*, és *solmári* határokig Corvin Mátyás idejében *Nyék* nevet viselt, és állítólag a nevezett király vadaskertjét tette. Ezen nevet az erdőség *villa Nyék* falutól vette, mely a budai temető környékétől Laszlovszky birtokáig terjedt. Szőlőhegyének dézsmája a veszprémi püspököt — kinek megyéjéhez ezen rész is tartozott — illette.

Itt állt a sz. István első vértanu nevével czimzett *esztergomi káptalan majorja*, melyet a XIV. és XV. században Buda városa legtekintélyesebb polgári, illetőleg birái: *Kunchlin*, *Bernhad* és *Siebenlindner* haszonbérben birtak, s mely egyszersmind *Szilágyi Erzsébetnek*, Hunyadi Mátyás anyjának, nyaralójául szolgált. Ugyan ide, körülbelül a *Zechmeister*-féle telekre, mely ma a „*Szarvas*“-hoz czimeztetik, teszik *Mátyás király nyári palotáját* is.

Későbbi időben úgy látszik, mintha a *Nyék* elnevezés csak a *Svábhegyre* és a *disznóforrásra* szorítottatott volna, legalább Budavára visszafoglalásáig ezen hegységnek

más nevét nem olvassuk; mert az *Isten-hegy* név, melyet Döbrentei nagy-Svábheggynek (máskép *Barát-* és *Paphegy*) szánt, annak soha sem volt neve, és inkább a *Sasheggynek* tulajdonítandó; valamint a *Virányos*, *Zugligeth* helyett, és a *Viradó*, *Vajdabércz*, *Tündér-hegy*, *Hajnalos*, *Hunyady-orom* és *Vezérhalom*, mely nevekkel Döbrentei a *Himmel*, *Einsiedler*, *Antonifels*, *Laszlovszky-hegy*, *Raitzenköpfel* régi tájelnevezéseket, minden történelmi alap nélkül vélte pótolhatni, meglehet hogy idővel a tájirat barátinak nem csekély bajt fognak szerezni.

A *Svábhegy* ereszkedőjén létező forrásokat is jónak látta Döbrentei úr átkeresztelni. Így a talán már Zsigmond király idejéből való forrást, melyet, mivel Everling Eberhard törzs-orvos újra feltalálta, *Doctor*-kutnak neveztek, és vizét 1718-ban Kerschensteiner jezsuita a várba vezette, *Nádorkut*nak nevezé, mert az hitte, hogy boldogult József Nádor ivóvizét naponkint innen hozatta; hanem ezen nézet hamis, és inkább a *királykutra* — Döbrentei szerint *Bélakut* — vonatkozik. Szerencsésebb volt tudásunk a harmadik forrás elnevezésénél, melyet *disznófő* helyett *Mátyás-csurgónak* hítt.

Ha a *Svábhegy* tetején tovább haladunk, annak legtetjét a *János hegyet* érjük el. Nem tudom, mi oka lehetett Döbrenteinek ezen hegytetőt *Pozsonyi*-nak híni; bár egy régi — de nem idézett — budai határjárásra hivatkozik; midőn azonban azt állítja: hogy onnan a legalább 28—30 mértföldnyire fekvő Posonyt látni lehet — a mit már maguk a közel előtte elterülő hegyek gátolnak; vagy azt mondja, hogy a budakeszi lakósok is úgy híjják, miről azonban azok semmitsem tudnak, valóban mesés dolgokat beszél.

Így tehát legtanácsosb a régi *Jánoshegy* nevet megtartani, mely név Haeufler szerint — de kutforrásának idézése nélkül — a valaha itt állott sz. *János szoborról* származik. Véleményem szerint ezen név hajdani birtokásától *Hencz János*-tól eredhetett, ki 1322—1329-ig budai városbíró és későbbben „Comes Posoniensis“ volt.

A *Jánosheggynek* általellenében emelkedik az úgynevezett *hárshegy*, és mind a kettő mögött lehet jutni egy széles, az *ördögárka* által nedvesített, völgybe, mely egy budai polgártól, kinek itten „a naphoz“ czimzett fogadója volt, *napvendéglős-rétjének* neveveztetett. Döbrentei egy budai hős emlékére *Petneházi-rét*nek keresztelte.

A két hegy közti nyeregben, a hol most a „szép juhásznéhoz“ czimzett mulatóhely van, állott a pálosok hirneves sz. *lőrinczi* kolostora, alapítójuk első remete sz. Pál sírjával. Ezen zárda a XIV. század elején alapított, és mindennel gazdagon el volt látva; sajnos, hogy mai nap csak alapfalainak itt-ott látszik némi nyoma. Ezen terület, egészen le a ró-náig, régi időben *Nándor-hegy* alatt volt ismeretes, és szőlőkkel volt beültetve; de minek-utána a sz. atyák a törökök által szétrombolt és kirabolt zárdájukat elhagyták, keletkezett a sz. *Pálhegy* elnevezés, az előtti a város széleig elterülő völgy pedig *Pál-völgynek* hivatott. Buda visszafoglalása után, midőn e telkek a város birtokába kerültek, lassankint keletkezett a *hárshegy* név, melynek oldalai különbözőleg idéztetnek. — Döbrentei meg nem elégedvén a régi történelmi nevekkel, Pál-hegy és Pál-völgy helyébe *Báthory-hegy* és *Báthory-allya*-féle nevet ajánlott, és pedig Báthory László pálos szerzetesnek, és remetének emlékére, ki itt a latin bibliát legelőször fordította magyarra.

A *Pálhegy* lejtőjén előjön a *Ferenczhalom*, Franzenshöhe; *Max-árka*, Maxengraben, és *Kurucszög*, Kruczenwinkel. — Az elsőnek, mint puszta legelőnek régiebb neve *Faulenzer* „henyélt“ volt; de midőn ezen tért a város több magánosnak eladta, a budai városbíró *Kalmárfy Ignác* Ferencz császár tiszteletére *Ferenczhalommá* változtatta, és 1818-ban az itt létező templomot, a vendéglővel és gazdasági épülettel emelte. — Mondják, hogy II. Ulászló király *nyári palotája* e helyen állott.

Az úgynevezett *Maxengraben*-nak környéke tulajdona volt b. *Frankenberg Maximilian Wenczelnek*, melyet 1686-ban *Klauber Márknak* eladott, kitől azt végre Knotz család

sokáig birta. Valószínűleg a fennevezett bárótól, ki hajdan budai várparancsnok volt, vehette azon árok nevét. — A szomszéd *Kuruczszög* talán a Rákóczy vagy Tökölyi idejében itt tartozkodó kuruczoktól vette eredetét.

Szükséges, hogy említést tegyünk még azon térről, mely ezen hegység északkeleti részét foglalja el. A régente pusztá legelőt és erdőt, az ott mai nap is csurgó kutról, *kovácsi kútnak* hítták, azonban 10—12 év óta a legszebb nyaralók, és kertek díszítik. Ennek általellenében, a többször említett *ördögároknál* nyílik egy keskeny, sziklatömegek, erdőség, rétek és meglepő szorosok által változékonyt nyújtó völgy, melyet *Göpp Lipót* budai polgár a várostól megvett, és 1820-ikban vendéglővel és majossal ellátván „*Lipótmezőjének*“ (Leopoldifeld) keresztelte. Ezen időtől fogva ezen név az egész vidékre a nyugati lejtőig ment át. Itt van nyugvási helye azon egyházi körmeneteknek, melyek bizonyos napokon a még innen 1½ órányi távolban lévő „*Mária-Einsiedl*“-ni b. szüz képéhez zarándokolnak.

3) Az alsó, vagy székesfehérvári kerület.

Ezen tágas kerület nyugatra és délre kerül el a *Krisztinaváros*on és *Tabanon* kívül, a buda-örsi, budakeszi és promontori határokig. Itt majd egyáltalán a lejtőkön szőlőket, a magaslatokon erdőket, a lapályban terjedelmes, néhol vízenyős réteket és szántóföldeket találunk. A *Kis-Svábhegytől* kezdve, mely nevét az 1686-iki ostrom idejében itt tanyázó sváb segélyző seregtől vette, a *Nagy-Svábhegy* ágai Budaörsig terjednek, és rajtuk a *németvölgyi, urbánhegyi, mártonhegyi* (Deutschenthal, Urbani- und Martinberg,) kőbányával; továbbá a *farkasvölgyi* (Wolfsthal), *Vigadombi* (Lusthügel) és *Bösingi* majori szőlőhegyeket találjuk.

Innen délnek a *Pósta-* vagy *Mészárosut* kezdődik, és a rácsvárosi temetőtől és a vámsorompótól a vaspálya mentében Budaörsre vezet. A „*fehér hegytől*“ sz. Gellérthegy szélén — hajdan „*mons Pestiensis*“ — melynek szőlői *Elömál* név alatt előjönnek, emelkedik jobbra a *Sashegy*, régi időben *Isten-* és *királyhegy*, melynek alljánál az *Istenkútja* vagy on.

A hegy előtti völgy, a régi országos venyige iskolával, és a Hauserféle teleknek egy részével igazi néven „*Ligeth*“ völgy, nem pedig *Kelemföld*, melynek elnevezése a mai *Rácsváros*on túl alig terjedett. — A *Sashegyen* túl következő szőlőhegy „*Polgárhegy*“ *Burgerberg*, hajdan a messzeterjedő *Sassadhegységet* tette, és valószínű, hogy inkább ezen név rövidítésétől, nem pedig az itt észlelt mesés sasrepülésétől vette a táj elnevezését.

A tág rétság a *meződomb-bal* (Wiessberg) a mostani *keserűs-forrásokkal*, és a hajdani *Majerffi-féle* szőlőkkel együtt képezi azon helyet, melyen a régen eltűnt, Hunyadi Mátyástól a városnak ajándékozott *Sassad* falu sz. *András* templomával állott.

A polgárhegy alatt álló, 1769-ben Xaveri sz. Ferencz, kit a városrész, a döghaláltól való megmentésért védszentjének fogadott, tiszteletére emelt kőszobor mellett haladván, jut az utas a balra, épen az ut mellett, fekvő *utikúthoz* (Straszbrunn). Ennek régi neve *Nádaskút*, nem pedig, mint Döbrentei mondja: *Istenkút*. Balra következnek ezen szőlők: „*Strasz és Feldhut*“; jobbra pedig a „*gazdag rét*“ (reiche Ried), farkasrét, (Wolfswiese) sat. melyek, hajdan „*Böczhegy, Halomal, Nagy-köves, Nagy- és kis-Ujmal, és Gombamal*“ nevek alatt jönnek elő, azonban fekvésüket, más adatok hiányában, tüzetesen meghatározni lehetetlen. — Továbbad balra egy magaslat van az *akasztóhegy* (Galgenberg), Döbrentei szerint: *Dobogó*; itt volt a XVII. században a vesztőhely; s vele jobbra szemközt a „*lange Ried*“ valaha *kanya-mal*, s *kanya-kapu* szőlőhegy. Itt végződött az 1698-iki határjárás; miből azt következtethetjük, hogy ha akkor a budai határ még tovább is terjedett, a többi telek a szomszédos gróf Zichy családnak, mint bérlőnek birtokában volt.

Innen egy széles völgy nyílik; messziről jobbra az emelkedő erdős bérczek és szőlőhegyek látszanak, balra pedig a nagy és mély rétság (Döbrenteinél *Örsöd* és *Örmező*), mely az itt hajdan létezett posványság lecsapolása által támadt, mellette a termékeny szántóföldek és szőlők, köztük a *Péterhegy* is. — Az ut ismét tetemesen emelkedik, jobbra a szép rétekekkel biró, s sok seregélytől nevezett *seregély-hegyre* értünk, (dass Staarentanz-Gebirg, Döbrenteinél: Madárhegy); balra messze nyúló szántóföldek vannak; és ezekenél a budai külső telkek határán állunk, melyeken túl a *Buda-örsi* koronafalu földje kezdődik.

Fölfele gyalogutak vezetnek a hegy magaslatig, mely erdővel el van borítva és *Kakukhegy* név alatt ismeretes. A három határdomb a budai, budakeszi és buda-örsi birtokok végpontja. (Döbrenteinél ezen hely „Csilebércz“ névvel bir.) — A szőlővel beültetett hegyoldalok a *Bösinger*féle majorhegyhez tartoznak, hol *Bösinger* Ferencz Ignácznak 1695-ik és 1696-ik években budai polgármesternek juhái, kecskéi egy majorságban tartattak. Valamivel alább van a *Spaniol-hegy* és rét, talán a Zichy család részéről itt tenyésztetett és legelőre bocsájtott *merino-juhakról*.

Délre szemközt áll egész kiterjedésében a városi *Kamara-erdő* (Kammerwald). Mikor jutott a város birtokába? az egykoru városi telekkönyvek hiányában meghatározni igen bajos. Meglehet, hogy ezen telek megszerzése Lipót király idejébe esik, vagy még előbbre, talán a Török-Bálintnak, Zápolya hívének és budai várkapitánynak jószágvesztése alkalmával, midőn *Török Bálint* helység (Gross-Turbal) a kamarai kincstáré lett, ezen erdő is, mint annak kiegészítő része, elébb a *kamara*, utóbb a város birtokába eshetett, s így fenebbi nevét is nyerhette.

Nem oszthatom azok véleményét, kik a *Kammerwald* nevet a városi *kamarai pénztártól* származtatják; de még kevesebbé érthetek egyet Döbrentei Gáborral, ki ezen vidéknek *kőerberek* nevet ad, mivel azon igen ferde nézettel bir, mintha IV. Béla király a pestbudaiaknak adott arany bullájában 1244-ben említett *kőér* ide, és nem — mint hitelesen be van bizonyítva — a pesti *kőbányára* vonatkoznék.

Budára visszatérvén egy oldalt a *promontori* uradalomhoz tartozó szőlőhegyek, más oldalt a mélyebb rétság mellett haladunk, melynek közelében a *nelveghi* majorság állhatott, és jutunk az újabb időben keletkezett *Saxenfeld* — albertfalvai — telepítvényhez, mely nevét az ország-kormányzótól, Albert Szász-tescheni főhercegtől vette. E tájon feküdt valaha a *Banaföld*, később *Kürth* nevű pusztá, XV. és XVI. században a *sz. lövinczi* pálosok tulajdona; meglehet hogy kiterjedése *Erzsébetfalva* faluig ment; és így ismét eljutottunk *sz. Gellért* hegyeig, melynek helyébe Döbrentei *Kelembérczet* ajánl!